

Domonkos Ottó életpályája, tudományos munkássága, múzeumi tevékenysége 20. századi kutatástörténetünkben különös figyelmet érdemel. Személyében az elmúlt évszázad második felének egyik legeredményesebb néprajzi muzeológusát tisztelhetjük, aki halála napjáig megőrizte tudományos kutatói aktivitását.¹ Teljesítménye értékét csak emelheti, hogy odaadó munkálkodása közben egyetemi éveitől idős koráig súlyos, krónikus betegségekkel küzdött. Felsőfokú tanulmányait szinte meghiúsította, hogy műtéti ellátást is igénylő térdízületi tbc-fertőzést kapott. Járnai is alig tudott. Mégis kitartóan tanult, mind eredményesebben végezte kutatásait. Hosszan tartó kórházi ápolása, majd erős mozgáskorlátozottsága ellenére érvessztés nélkül szerezhette diplomát. Olyan szakdolgozatot készített, amit évtizedekkel később is nyugodt szívvel megjelentethetett. Mindezért kortársai indulásától nagyra becsülték. Egykori gondjairól, küzdelmes éveiről maga is nyilatkozott, amikor a nyolcvanadik születésnapja körüli időben visszatekintést kértek tőle.²

Életművének értékéből nem von le semmit, ha már előjáróban utalunk arra, hogy tudományos munkássága, muzeológiai tevékenysége a magyar néprajz talán legeredményesebb nemzedéki közösségéhez tartozott. Hofer Tamás, Andrásfalvy Bertalan, Martin György személyére utalok itt, akik a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején az Eötvös Loránd Tudományegyetemen bevezetett néprajz–muzeológia szakpárt végezték. Nemzedékük felkészültségét jellemezheti az is, hogy az 1956 után emigrációba kényszerült két társuk kiválóan helytállt. Csermák Géza, aki rövid ideig a Tárgyi Néprajzi Tanszék gyakornoka, majd tanársegéde is volt, Franciaországban, az Egyesült Államokban, Kanadában egyetemi tanárként tevékenykedett. Svédországban Szabó Mátyás kutatóintézeti vezető munkatársként, a Nordiska Museet egyik főigazgató-helyetteseként, közkedvelt egyetemi docensként, az európai etnológia jeles egyéniségeként szerzett nemzetközi elismerést.

A családi háttér és az ifjúkor

Domonkos Ottó tanító édesapja révén sok nemzedékre visszatekintő pedagógus családból származott. A tanulás, a tudás iránti elkötelezettséget örökölt. Jellegzetes családtörténeti mozzanat, hogy szülei a szolgálati lakásról, az iskolaigazgatói beosztásról mondtak le, amikor fiaik elérték a középiskolás kort, hogy családi gondoskodás mellett rangos,

¹ Véleményünkben megerősít bennünket a legfrissebb értékelés: *Szulovszky János*: Domonkos Ottó (1928–2022) tudományos munkássága. *Ethnographia*, 133. (2022) 701–717.

² *Turbuly Éva*: Kismesterségek vonzásában. A 80 éves Domonkos Ottó köszöntése. *Soproni Szemle* 62. (2008) 433–448.

városi iskolába járhassanak fiaik. Így Domonkos Ottó Hatvanban kiváló színvonalú gimnáziumban érettségizhetett, készülhetett fel egyetemi tanulmányaira. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a klasszikus nyolcosztályos gimnáziumi képzésben részesülhetett, ahol többek között nyelvtudását is szilárdan megalapozták. A világháború vihara 1944 őszén kényszerűen leventeként Németországba sodorta, ahol erődítési munkákra fogták. A nácik kapitulációja után egy falusi földműves család gazdaságában dolgozott, és közben gyakorolhatta a német nyelvet. A háborús kalandból csak 1945 őszén térhetett haza. A kiesett tanévet, a VII. gimnáziumi osztályt úgy pótolta, hogy a VIII. osztály végzése közben tett vizsgát az előző esztendő tananyagából.

Jó érettségije ellenére csak hosszabb várakozás után iratkozhatott be a budapesti Pázmány Péter, utóbb Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára. A sikeres matura után a példa nélküli infláció is igen nehéz helyzet elé állította. Az egykori hatvani cukorgyárban vállalt munkát a répafeldolgozás idején. Olykor alkalmi munkákra vállalkozott, alkalmasint Hatvan egyik méhészkedő polgára fogadta meg, hogy a méhekkal való vándoroltatásban segítse. Ekkor ismerkedhetett meg a méhész vőjével, dr. Némethy Endre etnográfussal, a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárának akkori vezetőjével, aki néhány év vidéki száműzetés után 1951-től a hatvanas évekig a múzeumok szakigazgatásában a néprajzi muzeológia irányítójaként tevékenykedett. Sokunk pályáját, munkáját önzetlenül segítette. (Engem is már gimnáziumi éveimtől támogatott; utóbb, akárcsak Domonkos Ottót is, barátjává fogadott.)

Domonkos Ottó tehát egyetemi tanulmányait a beiratkozása utáni időben megszerzett néprajz–muzeológia szakon végezte. Maga vallott arról, hogy a szakválasztásában a cserkészlet népi kultúra iránti nyitottsága hatott rá. Többek között már gimnazistaként találkozott Rajeczky Benjáminnal, a felejthetetlen népzene-kutatóval, zenetudóssal, ciszterci szerzetes tanárral, akit egy alkalommal gyűjtőútjára is elkísérhetett. Tanúja lehetett, miként készített viaszhengerekre fonográf felvételeket. Rajeczky tanár úr Domonkos Ottó diáksága idején rendszeresen segítette a hatvani gimnáziumi oktatást.

A néprajz oktatása az 1940-es és '50-es években

Amikor 1947-ben Domonkos Ottó megkezdte egyetemi tanulmányait, éppen révbe ért az egyetem Néprajzi Intézete is, amelyben a tanszékalapító professzor, Györffy István 1939 kora őszi váratlan halála után néhány évig betöltetlen maradt a tanszékvezetői stallum. Ugyan az 1940 őszén a Kolozsvárra kinevezett Viski Károlyt végül a budapesti Bölcsészettudományi Kar meghívta, de professzori munkáját a sors rövidre szabta. 1941 őszén kezdhette meg budapesti egyetemi tanárságát. Tervei végrehajtását a háborús évek erősen akadályozták. 1945 tavaszán ugyan még az Akadémia tagjává választották, de őszszel már elhunyt.

Utódát, Ortutay Gyula akadémikust 1946-ban nevezték ki. A folklorisztikai professzorságtól csak akkor vált meg az 1960-as évek végén, amikor az akadémiai kutatóhely igazgatása vált legfontosabb megbízatásává. Noha a politikai életben ismételten túlterhelte magát, a néprajzi katedrára gondja volt. Minisztersége alatt is megtartotta óráit.

Miniszteri megbízása révén, majd a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja elnökeként kivívhatta, hogy a néprajz és muzeológia szakpár (a társdiszciplínák is: a régészet és a művészettörténet) végre főszakká vált, ötéves curriculummal adhatott diplomát. A szak hallgatói államvizsga előtt, az ötödik tanévben a szaktudomány országos múzeumban egy éves gyakornoki képzést is kaptak, ami önálló kutatásra alapozott szakdolgozat igényes elkészítésére is alkalmat adott.

Miniszteri elfoglaltsága alatt Ortutay Gyula kiváló szakembereket hívott meg előadóknak, egyben rájuk bízta, hogy a folklorisztikán kívüli témakörök tananyagát állítsák össze. Két Eötvös collegista meghatározó szerepet játszott. Tálasi István a magyar néprajz tanmenetét állította össze. Különös hangsúllyal maga vállalta az anyagi kultúra kutatásának és a magyar népi kultúra regionális rendszerének újszerű történeti szemléletű bemutatását. Vajda László az etnológia bevezetésére és a világ népei ismertetésére dolgozott ki tervet. Maga a bevezető, alapvető stúdium mellett a görög-római kultúra szomszédságában a Közel-Keleten és Afrikában kialakult törzsi kultúrák rendszerezett bemutatását vállalta. Segítségére volt, hogy széleskörű régészeti ismeretekre tett szert, valamint az ókori irodalmat jól ismerte. Megszervezte, hogy a világrések etnológiáját felkészült előadók mutathassák be.

A néprajz főszakká emelése azzal járt, hogy az igen alapos szaktudományi oktatás mellett a hallgatók a legfontosabb társtudományok ismeretanyagába, módszertanába színvonalas bevezetést kaphattak. Nyelvtörténeti, magyar nyelvészeti kollégium mellett az Árpád-kortól a 20. századig kifejezetten a néprajzi kutatás szempontjaira figyelő történettudományi előadásokat hallgattak három-négy évfolyamon át. Székely György, Sinkovics István, Szabad György, Varga János kollégiumai ma is emlékeztetnek számunkra. László Gyula professzor népvándorlással, a honfoglalókkal foglalkozó és a középkori régészeti ismereteket áttekintő kollégiumai nem csak ajánlottak voltak, de az órend elve volt 1957 őszéig, hogy Tálasi István és László Gyula órái nem ütközhettek. (Ezt ellehetetlenítette akkor az egyik hallgató, aki ragaszkodott ahhoz, hogy ősrégészettel foglalkozhassék a tárgyi néprajzot is érintő szakdolgozata. Így Banner János professzor előadásait, szemináriumait igazították Tálasi kollégiumaihoz.)

Itt érdemes megjegyezni, hogy a néprajz–muzeológia szakpárt rövid ideig megelőzte egy olyan tanrend, amelyben két múzeumi stúdiumot kívántak volna a hallgatókkal elvégeztetni. Akkor a néprajz a régészettel vagy a művészettörténettel alkotott párt. Ugyanígy a régész, művészettörténész pályára készülő hallgatók néprajzi stúdiumra is „kényszerültek.” Legendás eset, hogy az egyik etnográfusnövendék művészettörténeti kollokviumán zavarában kettétörte Hartmuth ceruzáját... Ne hagyjuk említetlenül, hogy a népi építészet iránt érdeklődő hallgatók átjártak a Műszaki Egyetem Építészettörténeti Tanszékre, ahol dr. Vargha László (Györffy István egykori tanársegéde) a Néprajzi Múzeum volt főigazgatója docensként tevékenykedett. Népi építészeti, építészettörténet, műemlékvédelmi előadásai, terepgyakorlatai különösen népszerűek voltak. Művészettörténészek is érdeklődtek iránta... Nem kevesen eljártak a Természettudományi Karra, Mendöl Tibor geográfus professzor településföldrajzi (a népi építkezésre is kitékintő) előadásaira.

Tálas István a katedrán

Ebben az átalakuló korszakban kapott egyetemi megbízást Tálas István, aki utóbb intézeti tanári minőségben csatlakozott az egyetemi, intézeti közösséghez. 1951-ben pedig megalapíthatta a Tárnyi Néprajzi Tanszékét. (A felterjesztésben Gazdasági Néprajzi Tanszék alapítását javasolták, a minisztériumi előadói akarat változtatott a megnevezésen.) Tálas István első diákjai közé tartozott Domonkos Ottó. Ő a professzorában igazi mentorára lelt. Ez azért is nagy jelentőségű volt, mert a másodéves korától jelentkező súlyos betegsége miatt nagyon is rászorult tanára emberségére.

Tálas István professzor, akadémikus a Baranya megyei Laskón (ma Horvátországban) a Duna mellett, a Drávaszögben fekvő középkori, magyar, református településen (horvát neve Lug) született 1910. július 12-én. Budapesten, 1984. április 17-én hunyt el. Anyai ágon felmenői szlavóniai, drávaszögi gyülekezetek prédikátorai voltak. Hódmezővásárhelyen, Kunszentmiklóson élt érettségijéig. Az Eötvös Collegium tagjaként végezte el a magyar és német nyelv és irodalom szakokat. Elmélyedt turkológiai tanulmányokat is végzett, s közben alapos néprajzi tájékozottságra tett szert. Györffy Istvánnál etnográfából doktorált. Disszertációjában a Kiskunság népi állattartását dolgozta fel. A recens megfigyelés és a klasszikus néprajzi gyűjtés mellett teljességre törekedve tárta fel a gyűjtőterület levéltári forrásait. Elemző munkájában rendkívüli intuícióval és következetes filológiai fegyvellemmel járt el. Sokoldalú nyelvi felkészültségével az európai szakirodalomra alapozva személetében, módszertanában folyamatosan megújította kutatásunkat.

1935 után a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium tanáraként bekapcsolódott a Közép-Tiszavidéken (Tiszafüred – Karcag – Szolnok térségében) végzett komplex kutatásokba. 1938 után 1944 elejéig szinte valamennyi táj- és népkutató tábor résztvevője, vezetője volt. 1940-től a budapesti Fáy András Gimnázium tanára, emellett az Államtudományi Intézet, illetve a Teleki Intézet keretében működő Táj- és Népkutató Intézet munkatársa volt. 1942-től intézeti tanári minőségben itt végezte tudományos munkáját. 1942-ben a Szegedi Tudományegyetem magántanárává habilitálta az Alföld néprajza és a történeti etnográfia tárgyában.

Széleskörű terepkutatásai mellett mindinkább elmélyedt a történeti etnográfiai szempontú forrásfeltárásokban. A levéltári források mellett jelentős figyelmet fordított elbeszélő forrásaink történeti néprajzi szempontú vizsgálatára is. Nem került el figyelmét a szaktudomány története sem. Következtesen törekedett arra, hogy a népelet-kutatás 18. és 19. századi egyéniségeit Bél Mátyástól és munkatársaitól a Tudományos Gyűjtemény népes szerzői táboráig újra a kutatók érdeklődési körébe állítsa. 1944 nyarán katonai szolgálatra hívták be. 1945 kora tavaszán fogságba esett. Hazakerülése után a Néptudományi Intézetté átszervezett régi munkahelyén folytatta vizsgálatait. A *Népkutatás Kézikönyve* tanulmánysorozatban a magyar néprajz alapvető tudománytörténeti összefoglalóját írta meg *Néprajzi életünk kibontakozása* címmel.³ (A tervezett rendkívül tartalmas és ígéretes

³ *Tálas István: Néprajzi életünk kibontakozása.* Néptudományi Intézet. Budapest, 1948. 24. Különlenyomat a [meg nem jelentetett] Magyar Népkutatás Kézikönyvéből II. 3.

kötetnek a fejezetei csak különnyomatként jelenhettek meg. A fordulat éve politikai változásai megakadályozták a további munkát és a mind teljesebbé váló kézikönyv kiadását.)

Tálas István minden energiáját és rendkívüli tehetségét a magyar nép etnográfája egyetemi bemutatására fordította. Lényegében korszerű szintézist dolgozott ki, amit három éven át heti négy óras előadásokban ismertetett meg hallgatóival. Kollégiumát szintén heti négy óras szemináriumok egészítették ki. Teljességre törekvő anyagbemutatását a kutatástörténet kritikai értékelésével tárgyalta. Ezt minden résztemában a következő évek kutatási feladatainak vázolásával egészítette ki. Szakított a korábbi nemzedékek evolucionista konstrukcióival. A recens kultúra jelenségeit, széles összefüggéseit következetesen a történeti előzményekkel szerves egységben elemezte. Érzékeltette, hogy a falvak, városok hagyományos életrendje a köztörténet, politikatörténet korszakolásától nagyon eltérő periódusokban követhető. Egyben megértette, hogy a 19. és a 20. század népi kultúrája alapvetően a korábbi igen széles társadalmi körben elterjedt közkultúra szerves folytatása, még ha egyes tájaink különös népszerűségű népművészeti jellegzetességei a 19. század második felének gazdasági konjunktúrája nyomán alakultak is ki.

Előadásait minden témakörben következetesen úgy építette fel, hogy a magyar nép kultúrájának európai, eurázsiai kapcsolódásai szervesen kirajzolódjanak. A magyar néprajz jelenségeit mindig az európai összefüggések rendjében tárgyalta. Ebben nagyon széles nyelvismerete segítette. A német, angol, francia mellett horvát, orosz tájékozódása, valamint turkológiai, germanisztikai tanulmányai nagy olvasottság birtokába juttatták. Akadémiai székfoglalójában holland/flamand idézetet olvasott fel.⁴ Otthonos volt a svéd, skandináv szakirodalomban is. Több diákját ösztönözte a svéd kultúrában, tudományban való tájékozódásra. Nem kevesen kaptunk biztatást arra, hogy a szomszédos népekkel kialakult kapcsolatainkat előítéletektől mentesen igyekezzünk feltárni és elemezni. Tálas István szlovák, cseh tisztelői szívesen fogadtak bennünket Kassától Pozsonyon át Prágáig. Nem köztudott ma már, hogy a Károly Egyetem emeritus etnográfus docense, Soňa Švecová Budapesten egy tanéven át, 1953/54-ben Tálas István hallgatója volt. Egykori diáktársaival hosszú évtizedeken át tartalmas kapcsolatokat tartott fenn. Tálas István haláláig ismételtlen folytatott kutatóutakat. Domonkos Ottó közép-európai kutatóútjai, vizsgálatai Tálas István rendszerszerűen felépített egyetemi előadásából is eredeztethetőek.

A korszak nem kedvezett a néprajz társadalomtudományi, szociológiai kapcsolatai tárgyalásának. Súlyos gondot okozott, hogy Sztálin polgári áltudománynak bélyegezte a szociológiát. Tálas István ezt azzal kerülte meg, hogy a magyar népi kultúra regionális tagolódását, kisebb és nagyobb táji csoportjainak történeti alakulását több féleven át

⁴ Tálas István székfoglaló előadását 1977. december 5-én tartotta a Magyar Tudományos Akadémián. Felolvasásának jegyzetekkel kiegészített szövege megjelent. *Tálas István: Az európai aratóműveletek néprajzi vizsgálatának főbb eredményei.* (Termelés és munkaracionalizálás), A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei 30. (1978), 309–343. Németül: *Tálas István: Die wichtigste Ergebnisse ethnographischer Forschungen über Erntemethoden in Europa.* (Zur Geschichte der Rationalisierung Landwirtschaftlicher Produktion und Arbeit). Acta Ethnographica 30. (1981), 241–294.

úgy tanította, hogy az az anyagi kultúra analitikus tárgyalása után a rusztikus társadalom történeti-szociológiai összefüggéseit szervesen magába foglaló szintézissé válhasson. Ez a kollégiuma alkalmat adott az etnogenezis és a különféle csoportok etnikus fejlődésme- nete bemutatására. Különösen fontos eredményekkel járt a magyar néptörténet bemuta- tása, a székely, a nagy- és a kiskun, valamint a hajdú csoportöntudat kialakulásának nyo- mon követése. Mindezt úgy tette, hogy szemben állt mindenféle nemzeti elfogultsággal, nacionalista ideológiával, kizárólagosságra törekvő mozgalommal.

A Tálasi-iskola

Tálasi István kutató- és tudósnevelésének óráin, szemináriumain kívül tanári működé- sének elengedhetetlen és különösen emlékezetes eszköze volt a növendékekkel, majd a már végzetekkel való rendszeres konzultáció. Ezek a már megkezdett tájékozódás, majd a kutatás mozzanataival foglalkoztak, de számos esetben kiterjedtek a magas kultúra, a mű- vészetek különböző szféráira. Gyakran szó eshetett filozófiáról, ismeretelméletről. Nem ritkán életviteli tanácsokat adott, tudatos, etikus állásfoglalásokat sugalmazott. A kon- zultációk eredetileg a hallgatók és a munkaközösségi kutatók számára voltak nyitottak. Utóbb minden volt hallgató és minden aktív kutató igényelhetette a feltöltődést, a látókor bővülését, a szaktudományi elmélyülést ígérő találkozásokat. Domonkos Ottó szaktudo- mányi, emberi kiteljesedésének is egyik támasza volt a professzorával való rendszeres, meghitt eszmecsere.

Tálasi István, ha már jól megismerte diákjait, igyekezett biztosítani számukra az országos szakintézmények vezetőinek jóindulatát, támogatását. Előfordult, hogy a szak- dolgozatán dolgozó növendéket a Néprajzi Múzeum főigazgatója kereste meg, hogy in- tézménye segítségét felajánlja. Nyitott kapuk fogadták a tanszéki diákokat az Országos Levéltárban, a Széchényi Könyvtárban, a Nemzeti Múzeum Középkori Osztályán, a ré- gész Méri Istvánnál. Tálasi István – amíg tanított – alighanem a hazai kutató- és tudósképzés egyik legmintaszerűbb iskoláját teremtette meg és tartotta életben. Nyugdíjba vonu- lása után az akadémiai Néprajzi Kutató Csoportot támogatva fogadott kutatókat szakmai eszmecsérére.

Az ígéretes, a néprajztudományt a társszociológiákkal együtt művelő, Györfly György vezette Néptudományi Intézetet a fordulat éve után feloszlatták, szerencsénkre Tálasi István és K. Kovács László az Egyetemi Néprajzi Intézetbe átmenthette a Néptudományi Intézet eszményeit. Ezt követően az 1949 után meginduló akadémiai ku- tatásszervezés és tudományfinanszírozás különféle „néprajzkutatói munkaközösségei” keretében igyekeztek a munkálatokat töretlenül tovább folytatni. Tálasi István 1955- ben még optimistán adhatott összefoglalást a hazai néprajz utolsó tíz éve anyagi kultúra- kutatásáról,⁵ bár a fordulat éve után megszokottá váló avatatlan politikai beavatkozások egyik első elszenvédője éppen ő maga lett.

⁵ Tálasi István: Az anyagi kultúra néprajzi vizsgálatának tíz éve (1945–1955). *Ethnographia* 66. (1955) 5–56. (Terjedelmes orosz és francia nyelvű ismertetéssel.)

A magyarországi és az európai aratóműveletek fejlődését a késő középkortól a 19. századig követő eredeti kutatásaira alapozott könyvkéziratának megjelentetését az Akadémia főtítkára, Fogarasi Béla határozatban utasította el, noha európai összevetésben is úttörő monográfiát lehetetlenítettek el. Jellegzetes módon a témában tájékozatlan lektor a könyv érdemi szövegéből egyetlen mondatot sem értékelt, ám az előszó egyes mondatait eredeti jelentésükből kiforgatva, politikai, ideológiai veszélyt szimatolva „horthysta műnek” minősítette a monográfiát.⁶ Tálasi István attól kezdve csak szerkesztői felkérésre publikált. Annyi elégtételt kaphatott csupán, hogy 25 évvel később akadémiai székfoglalója alkalmával az ellehetetlenített könyve összefoglalóját mondta el.

A kiadási kudarc is arra sarkallta, hogy ereje javát az egyetemi oktatásra és a kutatásszervezésre fordítsa. Az Akadémia Néprajzi Bizottsága és az akadémiai kutatástámogatás rendszerén keresztül finanszírozott egyes tematikus munkaközösségek zökkenők nélkül folytathatták már a Néptudományi Intézetben kikovácsolt tervszerűségre építő és rendszerszerű kutatásokat, teljesíthették a harmincas évek végén, a negyvenes években felismert feladatokat. Ebben igen nagy szerepet vállaltak a néprajz–muzeológia szakon előadó professzorok, vezető oktatók, a Néprajzi Múzeum vezető munkatársai. A hallgatókkal szemben alapvető követelménnyé tették, hogy a szaktudomány önálló kutató egyéniségeivé váljanak. Így minden államvizsgai szakdolgozattól, majd a későbbi egyetemi doktori, kandidátusi disszertációtól elvárták, hogy önálló terepmunkán, eredeti levéltári, szakarchívumi és könyvtári forrásfeltáráson alapuljanak. A tervszerű, és rendszerszerű kutatások számára kedvező feltételeket kínáltak az Akadémia finanszírozásával működő munkaközösségek és munkacsoportok. Tálasi István vezette „A földművelés és az állattartás a feudalizmus és a kapitalizmus időszakában” munkaközösséget. Később ez az egység szélesedő programmal, gazdálkodási munkaközösségként folytatta munkáját.⁷ Tálasi István professzor hallgatói nagy számban vettek részt a munkaközösség kutatásaiban.

A hallgatók általában már a második évfolyam során tervszerű irányítással kaphattak (választhattak) témát, amiben az egyetemi tanulmányok alatt professzori témavezetéssel fokozatosan elmélyedhettek, kutatókká válhattak. A diákok aktívan bekapcsolódhattak az akadémiai munkaközösségek tevékenységébe, ami egyben biztosíthatta kutatásaik költségeit. Nem véletlen, hogy Tálasi István az 1955-ben közölt áttekintésében még egyetemi hallgatói kutatásaira is részletesen kitérhetett.⁸ A végzett diákok

⁶ Tálasi István professzor lakásán őrzött és gondosan kezelt kéziratgyűjteménye özvegye súlyos betegsége alatt nagyobb részében ismeretlen helyekre került, évtizedek óta lappang. Véletlenül megmaradt az európai aratóműveletek átalakulását a késő középkortól a 19–20. századig vizsgáló könyvének kézírata, és azt elutasító határozat. Ezek, egyetemi előadásai gépelte kéziratával, az Akadémiai Könyvtár és Információs Központ Kézirattárána őrizetébe kerültek.

⁷ Morvay Judit a kutatásszervezés megindulása után alapos beszámolót írt. Sz. *Morvay Judit: Munkaközösségek és munkacsoportok. Ethnographia* 52. (1951) 226–229.

⁸ Nem lehet felsorolnunk a kutatásokban közreműködő hallgatókat. A kandidátusi védése előtt tragikusan elhunyt Bodgál Ferencre, a miskolci Herman Ottó Múzeum etnográfusára kell hivatkoznunk, aki Domonkos Ottóhoz hasonlóan a kézművességet kutatta. A különféle fémek hagyományos feldolgozását tekintette fő kutatási feladatának.

diplomázásuk után kikerülve a múzeumi munkahelyeikre töretlenül folytathatták kutatásaikat. A munkaközösségek akadémiai támogatása révén, a szolgálati helyük gyűjtési területén kívül is tehettek kutatóutakat.

Tálas István az Anyagi Kultúra Kutató Munkaközösség valamennyi résztvevőjével rendszeresen konzultált. Megbeszélték indulás előtt a kérdés és az adott terep addigi irodalmát, meghatározták a kutatás lényegi, elvi feladatait. A gyűjtőút, levéltári, szakarchívumi kutatás után újabb konzultációt tartottak, amin az értékelő elemzést elindították, esetleges további kiszállásokról állapotok meg. A nagyobb anyaggyűjtés után a megbeszélések a szakirodalmi feldolgozást célozták. Egyesek némi szakizmussal, tréfával ekkor beszéltek „tollbamondásról”. Fialat kutatók számára ez igazi továbbképzésnek számított. Az idősebb generációban sokan önkéntes gyűjtőből egyetemi szakképzés nélkül váltak kutatóvá. Volt közöttük jegyzői tanfolyamot végzett anyakönyvvezető, aki többek között a száraz- és a szélalmokról 700 oldalas kézirattal gazdagította a hazai néprajzkutatást.⁹ Volt, aki tanítóképezdei képesítő, vagy színiiskolai végzettség után jegyezte el magát az etnográfiaival.¹⁰ Nem volt hiába való a professzori áldozatos munka. Tálas Istvánt ebben annyiban segítettek, hogy a kutatások pénzügyi lebonyolítását, a gyűjtések dokumentációjának kezelését a Néprajzi Múzeum vállalta.

Domonkos Ottó pályakezdése és együttműködése K. Kovács Lászlóval

Domonkos Ottó betegsége miatt jobbra csak később, soproni muzeológusként tehetett kiszállásokat. Mégis professzora áttekintésében ismételen összefoglalta különféle kutatásait. Jellegzetes, hogy Domonkos Ottó kutatásaival kapcsolatos hivatkozások akkor már mind a kézművesség témaköréből valók. Rövid érdemi megjegyzéseket olvashatunk Domonkos Ottó mézesbábos műhellyel kapcsolatos kutatásáról, a hamuzsírfozás emlékeinek gyűjtéséről, a soproni gombkötők hagyatékának mentéséről. Tálas István hírt adott róla, hogy Domonkos Ottó megkezdte a kékfestő ipar kutatását is.¹¹ Külön figyelmet érdemel kutatástörténetünk szempontjából is, hogy Domonkos Ottó Keszthelyen hagyományos technikával működő köteles műhelyre lett. A helyi mester tevékenységéről alapos gyűjtést készített, sőt a munkaközösség támogatása lehetővé tette azt is, hogy az Egyetemi Néprajzi Intézet munkatársa, korábban az Erdélyi Tudományos Intézet intézeti

⁹ Nagy Czirok László (1883–1970) a kiskunhalasi gimnáziumi érettségije után jegyzői tanfolyamot végzett. Közigazgatási tisztviselő volt, anyakönyvvezetőként dolgozott, és végezte néprajzi gyűjtéseit 1949-ig, nyugállományba helyezéséig. Majd a kiskunhalasi Thorma János Múzeum igazgatójaként (1951–1954) folytatta aktív szolgálatát, végezte néprajzi gyűjtéseit, írta Kiskunhalas néprajzát megjelenítő kiváló munkáit.

¹⁰ Tanítói pályáját cserélte fel a néprajzi kutató élethivatására Nagy Gyula (1911–1994) az orosházi Szántó Kovács János Múzeum megalapítója, számos alapvető tanulmány és könyv szerzője és összeállítója.; Kiss Lajos (1881–1965) a Kossuth-díjjal kitüntetett néprajzkutató, a hódmezővásárhelyi múzeumi gyűjtemény megalapozója, majd a nyíregyházi Jósza András Múzeum igazgatója, eredetileg színiiskolát végzett.

¹¹ Tálas István az 5. jegyzetben idézett tanulmányának 41. oldalán öt sorban írta meg buzdító véleményét.

Köteles műhely filmezése K. Kovács Lászlóval. Keszthely, 1953. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma

tanára, a neves etnográfus, K. Kovács László (1908–2012) a műhely gyártástechnológiai folyamatait 16 mm-es filmen rögzítse.¹²

1950-től 1958-ig a gazdálkodási munkaközösségben folytatott szinte minden igényesebb kutatás alapján filmet forgatott K. Kovács László, aki egyébként a néprajzi muzeológiát is tanította a szakos hallgatónak. A hazai néprajz történetének egyik sajátos eléggé fel nem tárt mozzanata, hogy a rendszeres, tervszerű filmezés is az 1960-as évek elején megszakadt. Ugyan a hatvanas évek elején az alakuló akadémiai Néprajzi Kutató Csoport tagjaként még K. Kovács javaslatot tehetett korszerű filmfelvevő gép és vágóasztal beszerzésére, a megérkező felszerelést eltitkolták előle. A vágóasztalt könyvjóváírással más intézménynek úgy adták át, hogy kiváló filmező szakember ki sem próbálhatta. Az általa beszerzésre javasolt kiváló minőségű felvevőgép is megérkezett, de eltitkoltan és szintén kipróbálatlanul, használatlanul elzártan hevert 1967-től 1989 utánig... Így 1962 után sem K. Kovács László, sem a vele korábban együttműködő fiatalabb nemzedékből való kutatók a Néprajzi Kutató Csoport keretében nem készíthettek filmfelvételeket. Magam is ismételten eredménytelenül tettem javaslatokat az elszomorító állapot megszüntetésére.

¹² A filmfelvétel készítésének egyik jelenetéről fényképét közölte Turbuly Éva 2. jegyzetben idézett írása 443. oldalán. A filmeket a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma őrzi.

Nehéz felmérni mennyi érték dokumentálását lehetetlenítették el, mekkora kár érte a hazai és az egyetemes kutatást, hiszen napnál világosabb volt már akkor is, hogy a filmes dokumentálásnak vissza nem térő, „leletmentő” alkalmait veszítjük el. Világossá vált, a politikai, társadalmi, gazdasági átalakulások életforma-átalakuláshoz, irreverzibilis kultúraváltáshoz vezetnek. A magyar, az európai és az egyetemes tudomány számára halaszthatatlan feladat lett volna a kulturális örökség megszűnő jelenségeinek korszerű rögzítése. K. Kovács Lászlónak 1962-ig 91 nyilvántartott filmjéről tudunk. 1962-ben még csak 54. életévében járt, és még ötven évet szánt neki a sors, de többé kamerát nem foghatott a kezébe. Jellegetes, hogy a Tárgyi Néprajzi Tanszéken egy apró helyiségben fotólaborot létesített, ami kisebb filmvágások elvégzésére, a kész filmek kezelésére is alkalmas volt. Ebben a hallgatók elsajátíthatták a fotólaboratóriumi munkák alapjait. Ám Tálasi István nyugdíjazása idején ezt végleg felszámolták. Annak egyetemi hallgatóként akaratlanul is tanúja lehettem, – mint a tanszéki vetítógép rendszeres kezelője – hogy a külföldről érkezett szakemberek milyen elismeréssel szóltak az addig elkészült, számukra bemutatott filmekről.

Domonkos Ottó indulásában nagyon sokat köszönhetett Csatkai Endrének, aki az 1950-es évek első felében nem ritkán még néprajzi kutatásokban is részt vett. A Magyar Néprajzi Társaság rendezvényein Sopron megye, a Fertő és a Hanság népéletéről, hagyományairól nagy sikerű előadásokat tartott. A Liszt Ferenc Múzeumba kinevezett fiatal etnográfust nem csak emberi, de szakmai megértéssel, atyai szeretettel fogadhatta. Csatkai Endre társadalmi elismertsége, Kossuth díja biztosította, hogy az 1949 és 1953 között az iskolákat, intézményeket, munkahelyeket megterhelő ideológiai, politikai mozgalmárkodást a múzeumtól távol tarthatta, a polgári tudományosság normáit sugalmazhatta.

A soproni munkahely Domonkos Ottót kiszabadította az egykori egyetemi életet beárnyékoló DISZ aktivisták nyomasztó közegéből. A néprajz pesti professzorai ellenére az egykori ifjúsági szervezetten keresztül támadásokat indítottak (olykor beosztott oktatók közreműködésével) a néprajz és a folklorisztika jeles egyéniségei ellen. Bálint Sándor professzort ilyen támadás miatt távolították el a szegedi Néprajz Tanszékről és száműzték az Egyetemi Könyvtárba. Csatkai Endre mellett azilum jött létre, ahol a kutatás és a muzeológia tisztessége mindenekfelett állt. Csatkai Endre abban is nagy segítséget nyújtott, hogy az ifjú muzeológust Sopron közössége hamar befogadta. Harmóniában végezhetette kutatómunkáját.

Tálas István és iskolája sorsa

Sajátságos, hogy a kiváló eredmények ellenére Tálas István sem 1960-ban vagy 1965-ben, sem később nem írhatott az 1955. évi beszámolóhoz hasonló összefoglaló áttekintést.¹³ Ugyanis az 1948 után bevezetett, tervszerűen irányított tematikus kutatási munkaközösségek támogatását 1958 körül a néprajztudomány területén megszüntették. Sajátságos módon a művészettörténészek hasonló vállalkozásai a hetvenes évekig töretlenül tovább élhettek. Egyes esetekben sokkötetnyi sorozatokat jelenthettek meg az 1948 körül indult kutatások anyagából. Az anyagi kultúra központilag szervezett kutatásirányítása nem maradhatott meg. Ezt a Tárgyi Néprajzi Tanszék nem folytathatta a megszokott keretek között, hiszen kutatási támogatást nem kapott. Sőt a szintén Tálas István által szervezett a Bél Mátyás és tanítványi köre hagyatékának feltárási munkáinak célhiteletterét is megszüntették. A keletkezett szöveggyűjteményt 1980-ban őrizetemre bízta Tálas István. Halála után, 1984-ben Wellmann Imre vette magához, és jelentős részét magyar fordításban tette közzé Bél Mátyás születésének 300. évfordulója alkalmából.¹⁴

Hasonló sorsra jutott a középkori oklevélanyag néprajzi szempontú vizsgálata. E témakörből Belényesy Márta tett közzé feldolgozásokat, elemzéseket.¹⁵ A feltárási alapmunkáját 1949 körül az iskolákból elbocsátott szerzetes tanárok végezték kiváló eredménnyel. Sajnálatos, hogy folytatás nélkül maradt ez a fontos, alapvető eredményeket ígérő vállalkozás. Sokunk csalódására nem hozott változást az Akadémia szervezeti keretében felállított Néprajzi Kutatócsoport munkájának megindulása sem. A kutatói keretet elég gyorsan feltöltötték, ám a nagyobb volumenű vállalkozásokra nem nyitottak pénzügyi előirányzatokat.

A támogatások megvonásánál ürügy lehetett, hogy a Tárgyi Néprajzi Tanszék keretében Erdei Ferenc miniszter, majd miniszterelnök-helyettes sugalmazására az agráretnográfia és az agrártörténet kutatói a Földművelésügyi Minisztérium támogatására folyamatos együttműködést valósítottak meg. A Néprajzi Tanszék könyvtárában rendszeresen nagyobb létszámú tanácskozást tartottak. Tálas István hívására Domanovszky Sándor, Mályusz Elemér, Szabó István agrártörténet iránt érdeklődő (a fordulat éve körül jó részben félreállított) tanítványai ismét kutatási vállalkozásokba fogtak. Mivel Erdei Ferencet 1956. november 3-án este fogságba ejtették, egyesek az agrártörténet, agráretnográfia szervezését kompromittálnak tekinthették. Tették ezt annak ellenére, hogy az MDP Központi Vezetőségének az agrártárcához delegált bizalmi embere, Lázár Vilmos, akinek

¹³ A nemzetközi összehasonlító vizsgálatok megalapozására készített alapoó mérlegelést: *Tálas István: A magyar nép anyagi kultúrája Európában* (A folyamatos kutatások tükrében). A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 21. (1964) 3–22. (A Magyar Néprajzi Kongresszus anyagából, 1963. okt. 16–20.) és klny. is. A külföldi kutatók számára német nyelvű összefoglalást készített: *Tálas István: Die materielle Kultur des ungarischen Volkes in Europa* (im Spiegel der sukzessiven Forschungen). In: Ortutay Gyula – Bodrogi Tibor red.: *Europa et Hungaria. Congressus Ethnographicus in Hungaria*, 16–20. X.1963. Budapest. Budapest, 1965. 27–57. és klny.

¹⁴ *Bél Mátyás: Magyarország népének élete 1730 táján*. Válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Wellmann Imre. Fordította Wellmann Imre és részben Püspöki Nagy Péter. Budapest, 1984. 518.

¹⁵ Összegyűjtött dolgozatai: *Belényesy Márta: Fejezetek a középkori anyagi kultúra történetéből*. Budapest, 2011. és 2012. 2 kötet.

jelentős szerepe volt már az illegális mozgalom támogatásában, minden megbeszélésen lelkesen és teljes egyetértéssel részt vett. Jellegzetes, hogy Wellmann Imrétől Makkai Lászlón át Kosáry Domokosig (aki akkor a Gödöllői Agrártudományi Egyetem könyvtárát vezette), jelentős egyéniségek szívesen látogatták a Tálasi tanszék megbeszéléseit. Itt alakult ki az *Agrártörténeti Szemle* megalapításának gondolata is. Mi, akkori hallgatók ott inaskodtunk. Első közlésem kéziratát 1956 júniusa végén adtam le az induló *Agrártörténeti Szemlének*. Mindezt azért kell hangsúlyozni, mert egy tájékozatlan zszurnaliszta úgy vélte, hogy Tálasi István a néprajzi stúdiumokat elszigetelte a társdiszciplínáktól. Épp ellenkezőleg: Tálasi István ösztönzésére tanítványai következetesen interdiszciplináris tájékozódásra törekedtek.

Érdemes megjegyeznünk, hogy Tálasi István aktív szolgálata utolsó tíz évében igyekezett tanítványi köre kutatásait gyűjteményes kiadványokban bemutatni. *Dissertationes Ethnographicae* címmel az Eötvös Loránd Tudományegyetem Tárgyi Néprajzi Tanszéke kiadványaként sorozatot indított. Az általa szerkesztett első kötetben a hozzáírt szakdolgozatok, doktori értekezések egy-egy fontos fejezetének válogatását tette közzé.¹⁶ Utóbb az egykori tanítványok bevonásával konferenciát rendezett, hogy a Tárgyi Néprajzi Tanszék fennállása alatt elért kutatási eredményeket és jövőben végzendő vizsgálatok irányait meghatározzák. Tálasi István az előadások gondosan szerkesztett változatait a tanszék-történeti áttekintésével együtt közzétette. (Többek között Domonkos Ottó kisiparokkal kapcsolatos kutatási mérlegelését is közölte.)¹⁷

Az 1956. november 4. és 1959. közötti átmeneti helyzet egyik sajnálatos velejárója volt, hogy a néprajz–muzeológia egyszakos képzés megszűnt. A tanulmányait 1954-ben kezdő és 1959-ben végző évfolyam kapott utoljára a néprajz–muzeológia szakpár tanszerve szerinti képzést. (Indoklásként a viszonylag kevés számú múzeumi álláshelyre hivatkoztak.) Ezt követően a bölcsészeti kar tanári szakpárjai valamelyikére kellett felvételt nyerni. A képzés során lehetett harmadik szakként megkezdeni a néprajzi curriculumot. Ennek sokáig negatív hatása volt.

Ha kényszerűen el is maradt a néprajz korábbi központi pénzügyi támogatása, a korábbi munkatársak szinte életük végéig folytatták vizsgálataikat. A társtudományok nagyobb vállalkozásaihoz kapcsolódtak, hogy némi anyagi támogatásra tehessenek szert. Jó példát kínálhatnak erre a Veszprémi Akadémiai Bizottság keretében a kézművességgel és a céhek történetével foglalkozó kataszterjellegű kiadványok. Domonkos Ottó szemé-

¹⁶ *Tálasi István* (szerk.): *Dissertationes Ethnographicae* 1. Tanulmányok az anyagi kultúra köréből. ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszék, Budapest, 1973. 366 p. A kiadvány tartalmazta a doktori értekezések címjegyzékét.

¹⁷ *Dissertationes Ethnographicae* 2. Eredmények és feladatok az anyagi kultúra kutatásában. Szerkesztette Tálasi István. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Tárgyi Néprajzi Tanszék. Budapest, 1978. 359 p. Benne: *Domonkos Ottó*: A kisiparok kutatása. 105–122 oldalak között. Tálasi István két írását tette ebben a kötetben közzé: *Tálasi István*: Kutatási törekvések a Tárgyi Néprajzi Tanszék negyedszázados fennállása alatt. 3–17 oldalakon. Függeléként közreadta a hagyományos gazdálkodás kutatásának mérlegelését: *Tálasi István*: A magyar agráretnográfia kutatásának negyedszázada. 321–357 oldalak között. Ez a kötet közzé tette 1978-ig megvédett a szakdolgozatok, 1977-ig elfogadott doktori értekezések jegyzékét.

Domonkos Ottó vasúti igazolványa, 1952. (SoM-NA 3090.)

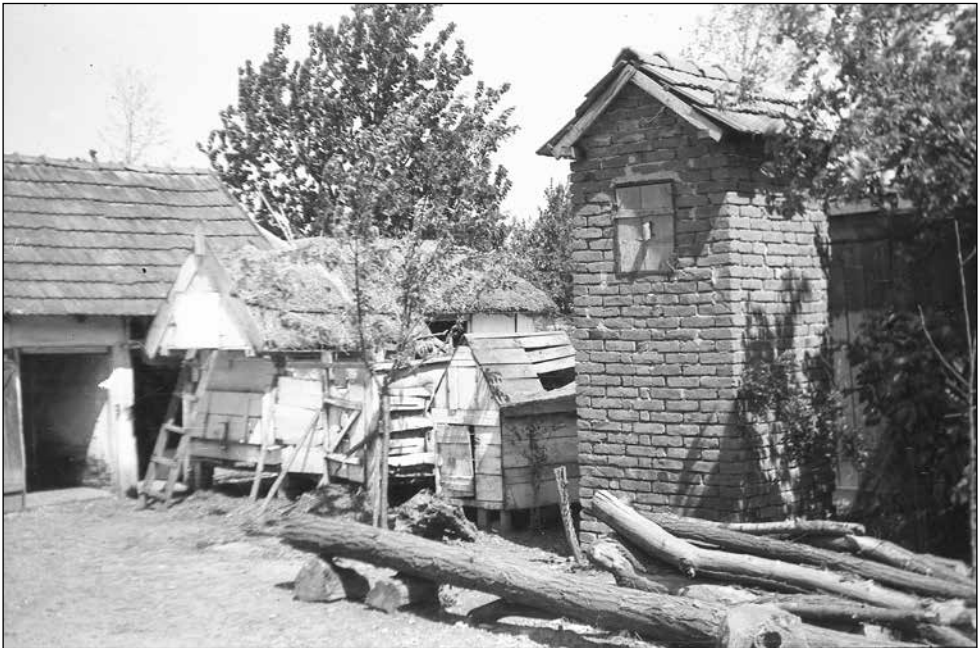
lyében talán a leghűségesebb Tálasi tanítványt tisztelhetjük, aki a múzeumi munkahelyi feladatai mesteri ellátása mellett a kutatások programjához is következetesen hű maradt, társtudományi érdeklődését fenntartva európai távlatokat nyitott. Nála sem hiányzott az intézmény- és kutatástörténeti érdeklődés. Nagyon sokat tett azért, hogy kortársaink emlékezessenek a Soproni Múzeum meghatározó egyéniségére, Bünker János Rajnárd személyére, akinek az öröksége közép-európai kapcsolataink miatt is időszerű üzenetet hordoz. Domonkos Ottó társaságában magam is jelen lehettem a bécsi és a győri Bünker-emlékkiállítás megnyitóján.

Végül szólnom kell arról, hogy helytelen lenne, ha Tálasi Istvánt csak egyoldalúan a tárgyi világ kutatójának vélnénk. Nagyszerű folklór kollégiumot is tartott "Bevezetés a néprajz forrásaiba" címen. A 18. és a 19. századi leírásokból, tanúvallomásokból feltárt folklór jelenségek adalékait ismertette meg velünk, amihez felsorakoztatta színes terep-élményeit. Ne halványodjék el, hogy amikor a Pesovár fivérek, Maác László és Martin György táncfolklorisztikai érdeklődése nyilvánvalóvá vált előtte, az európai tánc-történeti kutatásait megosztotta lelkes növendékeivel. Maác László nagy szeretettel írt róla emlékezésében.¹⁸ Tálasi Istvánról ma már nem köztudott, hogy a negyvenes évek első

¹⁸ Maác László – aki 1946-tól egyetemre kerüléséig cserkészőtársam volt – emlékezése szerkesztetlen kéziratát olvasásra átadta. Maác. [Maác László életrajzi írásainak gyűjteménye, és rá való emlékezések.] Szerk. Fügedi János, Szélpál-Bajtai Éva. Közreadja a MTA BTK Zenetudományi Intézet. Budapest, 2015. Maác 1948 és 1953 között volt Budapesten egyetemi hallgató. Tálasi Istvánról a 84. és a 87. oldalak között emlékezett meg. Az egyetemi, néprajzi képzésről a 76. oldaltól részletesen írt.

felében feldolgozta a kiskun verbunkos hagyományt. Gönyey Sándor filmfelvétellel segítette a dokumentálást. Ám a hadifogsága alatt megjelent publikációról Tálasi István neve lemaradt. Életművét érdemes a társtudományok világában is felidézni és elemezni. Mindennek az emléke felidéződött bennem, amikor Domonkos Ottó utolsó telefonbeszélgetésében, a kórházba menetele előtt talán tíz nappal, a veszprémi kocsmákban zenélő hárfásokkal kapcsolatos élményéről, kutatásáról szólt. Ugyanakkor roppant örömmel újságolta, hogy Paládi Kovács Attila akadémikus összegyűjtött tanulmányai kiadását szervezi. Még postázta is tervezetét. Ennek tartalmával tökéletesen egyet lehetett értenünk. Ám szomorúan kellett felfedeznünk, hogy a tervezett kötet tanulmánycímeinek leírása Domonkos Ottó fizikai erejének rohamos gyengüléséről vallott.

Domonkos Ottó halála számomra azért is igen nagy veszteség, mert mintegy 68 évvel ezelőtt ismertettek össze bennünket, amikor feladatul kaptam a Kisalföld népi építészetének feltárását. 1955-ben még a pályáját éppen csak megkezdő, ám már jelentős eredményeket felmutató kutató fogadott életre szóló barátságába. Kutatóként, muzeológusként sokszor és mindig önzetlenül segített sokunkat. Barátsága sok értékes élményhez juttatott bennünket. Életművét, örökségét kötelességünk gondozni, ápolni. Példát adott, rajtunk múlik, hogy eredménnyel kövessük!

Húsfüstölő. Beled, Vásártér utca 11. (Fotó: Domonkos Ottó, 1953. május 5. SoM-AF 228.)